

Оксана ДЕСЯТНЮК

доктор економічних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет,
Тернопіль, Україна, o.desyatnyuk@tneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1384-4240

Вікторія СІДЛЯР

кандидат економічних наук, доцент, Тернопільський національний економічний університет,
Тернопіль, Україна, vicsid.vs@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7495-0880

ФІСКАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПОЖИВЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Вступ. В сучасних умовах глобалізації, створення міждержавних угруповань та функціонування наднаціональних інституцій важливо забезпечити конкурентоспроможність власної країни шляхом сприяння розвитку національного виробництва якісної високотехнологічної продукції з наступним стимулюванням її експорту та захисту від недобросовісного імпорту. Споживання формує сукупний попит та визначальним чином впливає на економічне зростання і суспільний добробут. Стан і тенденції розвитку споживчого ринку значною мірою залежать від визначення важелів впливу держави на його розвиток та застосування дієвих інструментів фіскального регулювання.

Мета – дослідити тенденції споживчого ринку України та обґрунтувати можливі шляхи його регулювання за допомогою фіскального інструментарію з сучасних протекціоністських позицій та в межах глобалізаційних і інтеграційних вимог.

Результати. Досліджено стан, динаміку та структуру споживчих витрат домогосподарств як основних кінцевих споживачів, частку імпорту на споживчому ринку України, тенденції зовнішньої торгівлі. Виявлено значну імпортозалежність споживчого ринку та тенденції щодо її посилення. Визначено основні фіскальні інструменти підтримки та сприяння розвитку національного виробництва з одночасним регулюванням імпорту.

Висновки. Обґрунтовано доцільність реалізації політики імпортозаміщення шляхом ефективного використання фіскального інструментарію для створення сприятливих умов розвитку конкурентного виробництва з акцентом на інноваційну складову. Запропоновано застосування таких важелів, як: податкові пільги і преференції для інвестицій у виробництво високотехнологічної продукції і розвиток інновацій, реінвестицій у модернізацію основних фондів; державна фінансова підтримка наукових досліджень і розробок, адаптації існуючого обладнання до нових вимог в галузі захисту навколишнього середовища. Визначено дієвим фіскальним інструментом протидії недобросовісному імпорту удосконалення та активізацію антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних засобів торговельного захисту.

Ключові слова: фіскальне регулювання, фіскальні інструменти, споживчий ринок, імпортні товари, політика імпортозаміщення, національне виробництво, протекціонізм.

Табл.: 3, рис.: 4, бібл.: 21.

Оксана ДЕСЯТНЮК

доктор економічних наук, професор, Тернопольський національний економічний університет, Тернополь, Україна

Викторія СИДЛЯР

кандидат економічних наук, доцент, Тернопольський національний економічний університет, Тернополь, Україна

ФИСКАЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Введение. В современных условиях глобализации, создания межгосударственных группировок и функционирования наднациональных институтов важно обеспечить конкурентоспособность собственной страны путем содействия развитию национального производства качественной высокотехнологичной продукции с последующим стимулированием ее экспорта и защиты от недобросовестного импорта. Потребление формирует совокупный спрос и имеет определяющее влияние на экономический рост и общественное благосостояние. Состояние и тенденции развития потребительского рынка в значительной степени зависят от определения рычагов воздействия государства на его развитие и применение действенных инструментов фискального регулирования.

Цель – исследовать тенденции потребительского рынка Украины и обосновать возможные пути его регулирования с помощью фискального инструментария из современных протекционистских позиций и в пределах глобализационных и интеграционных требований.

Результаты. Рассмотрены динамика и структура потребительских расходов домохозяйств в качестве основных конечных потребителей, доля импорта на потребительском рынке Украины, тенденции внешней торговли. Выявлена значительная зависимость от импорта потребительского рынка и тревожные тенденции ее усиления. Определена необходимость поддержки и содействия развитию национального производства с одновременным регулированием импорта.

Выводы. Обоснована целесообразность реализации политики импортозамещения путем эффективного использования фискального инструментария для создания благоприятных условий развития конкурентного производства с акцентом на инновационную составляющую. Предложено применение таких рычагов, как: налоговые льготы и преференции для инвестиций в производство высокотехнологичной продукции и развитие инноваций, реинвестиций в модернизацию основных фондов; государственная финансовая поддержка научных исследований и разработок, адаптации существующего оборудования к новым требованиям в области защиты окружающей среды. Действенным фискальным инструментом противодействия недобросовестному импорту определено совершенствование и активизацию антидемпинговых, компенсационных и специальных средств торговой защиты.

Ключевые слова: фискальное регулирование, фискальные инструменты, потребительский рынок, импортные товары, политика импортозамещения, национальное производство, протекционизм.

Oksana DESYATNYUK

*Dr. Sc. (Economics), Prof., Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine,
o.desyatnyuk@tneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1384-4240*

Viktoriiia SIDLIAR

*Ph. D. (Economics), Assoc. Prof., Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine,
vicsid.vs@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7495-0880*

FISCAL REGULATION OF THE UKRAINIAN CONSUMER MARKET

Introduction. *In modern conditions it is important to ensure the competitiveness of one's own country by facilitating the development of high-tech, quality national production, with further stimulation of its exports and protection against fraudulent imports. The research of the state and trends of the consumer market is relevant and necessary for determining the directions and levers of the state's influence on its development.*

Purpose. *The objective of this paper is to research the trends of the Ukrainian consumer market, substantiates possible ways of regulating it with the help of fiscal tools from the point of view of modern protectionism and taking into account globalization and integration requirements.*

Results. *The dynamics and structure of consumer expenditures of households as the main end consumers, the share of imports in the consumer market of Ukraine, foreign trade trends are considered. The import dependence of the consumer market and disturbing tendencies for its strengthening have been revealed. The necessity to support and facilitate the development of national production and deterrence of imports has been identified.*

Conclusions. *The expediency of the implementation of the import substitution policy, the use of fiscal instruments for the development of competitive production with the emphasis on the innovative component is substantiated. Anti-dumping, countervailing and special trade defence measures need to be improved and activated to counteract unfair imports.*

Keywords: *fiscal regulation, fiscal instruments, consumer market, imported goods, import substitution policy, national production, protectionism.*

JEL Classification: H39, F13, L50.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової торгівлі та відкритості економік переважної більшості країн світу як зовнішня, так і внутрішня економічна політика держави має спрямовуватися на задоволення національних потреб та, водночас, враховувати вимоги міжнародних інституцій і міждержавних угруповань. Створення в Україні зони вільної торгівлі з Європейським Союзом та її членство в СОТ зобов'язують нашу державу враховувати вимоги і виконувати взяті на себе

зобов'язання, які передбачають обмеження для проведення політики, спрямованої на захист внутрішнього ринку від глобалізаційних загроз. Для цього в державному арсеналі є різні інструменти регулювання економіки, проте досягнення поставлених стратегічних цілей розвитку держави залежить від ефективності використання й оптимального поєднання таких інструментів.

Сьогодні надзвичайно важливим питанням є розвиток споживчого ринку, оскільки

саме споживання формує сукупний попит та визначальним чином впливає на економічне зростання і суспільний добробут. Дослідження стану та тенденцій споживчого ринку є необхідним для визначення напрямів та важелів державного впливу на його розвиток. Зазначена проблема є цілком на часі та заслуговує на особливу увагу з огляду на необхідність забезпечення сталого розвитку та сприяння конкурентоспроможності України у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світові прояви та тенденції сучасної політики протекціонізму, її інструменти та методи активно досліджують іноземні дослідники, зокрема [1–5]. Вітчизняні науковці значну увагу приділяють проблемам експансії імпорту та необхідності розвитку експортного потенціалу України. Так, питання імпортозалежності національної економіки досліджують С. Іщук, Л. Созанський [6]; аналіз впливу надмірного імпорту на економічну безпеку в регіональному аспекті здійснив Р. Лупак [7]; К. Пугачевська розглядає імпорту компоненту у системі внутрішнього ринку України [8]. Окрім того, взаємопов'язані проблеми розвитку внутрішнього ринку та зовнішньої торгівлі комплексно досліджувала група науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України [9]; питання розвитку споживчого ринку України розглядає М. Соколик [10] тощо.

Як свідчать сучасні наукові розвідки, сьогодні у світі посилюються протекціоністські настрої, країни вдаються до нових форм захисту внутрішнього ринку, що призводить до занепокоєння з боку світової спільноти щодо можливих загроз та ризиків у разі зміни пріоритетів у світовій торгівлі, відходу від політики лібералізації та відкритості. Перехід до політики неприхованого протекціонізму посилює риторику глобалізації та може стати основою торговельних

воєн, невизначеності правил світової торгівлі та, як наслідок, зміни укладеного економічного порядку.

У результаті дослідження наукових праць вітчизняних авторів виявлено однакості щодо необхідності боротьби з надмірним імпортом та налагодження власного виробництва. Це зумовлює об'єктивну потребу в поглибленому пошуку дієвих інструментів і методів фіскального регулювання внутрішнього ринку споживчих товарів та стимулювання національного виробника з огляду на зростаючу частку імпортних товарів у структурі кінцевого споживання українців.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності застосування засобів захисту внутрішнього споживчого ринку від надмірного імпорту та пошуку ефективних шляхів вирішення проблеми розвитку національного виробництва й участі українських підприємств у глобальних ланцюгах доданої вартості за допомогою фіскального інструментарію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особисте споживання товарів та послуг для задоволення матеріальних і духовних потреб є основним рушієм та метою виробництва. Створюють ВВП суб'єкти господарювання різних форм власності, а основними кінцевими споживачами є домогосподарства. Власне кінцеве споживання є найвагомим компонентом ВВП та відіграє важливу роль у розвитку національних економік. Вплив споживчого ринку на розвиток економіки в цілому визначається обсягами та структурою споживання різних товарів і послуг через формування попиту на них.

Існують різні підходи до змісту поняття “споживчий ринок” [11–13]. Найбільш лаконічним і, водночас, таким, що повною мірою розкриває сутність даної дефініції, вважаємо визначення Л. Лігоненко: “споживчий

ринок – це сукупність соціально-економічних відносин виробника й споживача, що формуються в процесі купівлі-продажу (оренди) споживчих товарів та послуг для кінцевого (особистого) споживання [12, с. 104]. Таке трактування споживчого ринку вказує на можливість його поділу, залежно від об'єкта, на споживчий ринок товарів та споживчий ринок послуг.

Ефективне функціонування споживчого ринку можливе за умови оптимального урахування інтересів усіх його суб'єктів та координації державними інституціями їх діяльності. Відтак роль держави у формуванні та розвитку споживчого ринку полягає не лише у законодавчому та нормативному регулюванні, а й у підтримці конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, розвитку конкуренції на споживчому ринку та захисті прав споживачів, що зумовлено відкритістю економіки та вільним доступом імпортованих товарів на внутрішній ринок [13].

Впливати на споживчий ринок держава може за допомогою відповідних методів і інструментів, до яких належать як адміні-

стративно-правові, так і економічні. У свою чергу, економічні методи регулювання передбачають використання інструментів фіскальної, грошово-кредитної, валютної та цінової політики держави. І саме предметом фіскального регулювання є використання урядом бюджетних і податкових важелів впливу на поведінку економічних суб'єктів, зокрема суб'єктів споживчого ринку.

Для досягнення поставлених у статті цілей, насамперед, доцільно проаналізувати динаміку та структуру витрат на споживання. Так, у структурі ВВП України кінцеві споживчі витрати зростали, починаючи з 1990 р., коли їх частка сягала 73,6%, до 75,2% у 2000 р. та 84,4% у 2010 р. [14, с. 468]. За період 2013–2018 рр. абсолютні суми кінцевих споживчих витрат мали стійку тенденцію до зростання, а їхня питома вага у ВВП коливалась в межах 90,7% у 2013 р. та 85,2% у 2016 р. У 2018 р. частка витрат на кінцеве споживання знову зросла і становила 90,1% (табл. 1).

Зауважимо, що нині розвиток України відбувається в складних кризових умовах

Таблиця 1

**Кінцеві споживчі витрати у валовому внутрішньому продукті у 2013–2018 рр.
(у фактичних цінах, млн грн)***

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП	1465198	1586915	1988544	2385367	2983882	3560596
Кінцеві споживчі витрати	1329632	1429959	1723629	2032328	2618126	3209292
% до ВВП	90,7%	90,1%	86,7%	85,2%	87,7%	90,1%
зокрема:						
домашніх господарств	1047096	1120876	1331526	1569702	1977640	2438778
% до ВВП	71,5%	70,6%	67,0%	65,8%	66,3%	68,5%
некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	10265	12873	15788	18899	23865	30977
% до ВВП	0,7%	0,8%	0,8%	0,8%	0,8%	0,9%
сектору загального державного управління	272271	296210	376315	443727	616621	739537
% до ВВП	18,6%	18,7%	18,9%	18,6%	20,7%	20,8%

*Складено на основі [15].

як у фінансово-економічній сфері, так і в геополітичному середовищі. Війна з Російською Федерацією значним чином вплинула на соціально-економічне життя нашої держави та показники її розвитку. Тому з об'єктивних причин статистичні дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Як свідчать отримані в результаті аналізу дані, у 2018 р. частка споживчих витрат домогосподарств (основних суб'єктів кінцевого споживання товарів і послуг) у ВВП становила 68,5%. Водночас питома вага витрат сектору загального державного управління сягала 20,8%, а некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, – 0,9%.

Аналіз структури кінцевих споживчих витрат українських домогосподарств (табл. 2) показує, що основна частка витрат домогосподарств, більш як 40%, припадає на продукти харчування. Крім того, у 2018 р. понад 11% бюджету українських сімей становили витрати на оплату житла, води, електроенергії, газу та інших видів палива, та близько 10% – на транспорт. У 2018 р. порівняно з попереднім роком суттєвих структурних змін не відбулося.

Зауважимо, що в Україні спостерігаються надмірно високі витрати домогосподарств на харчові продукти, включно з витратами на алкогольні напої та тютюнові вироби. Загалом така тенденція характерна для споживчих пріоритетів населення з низькою платоспроможністю.

У 2018 р., порівняно з 2017 р., відбулося зменшення частки кінцевих споживчих витрат вітчизняних домогосподарств на харчу-

Таблиця 2

Структура кінцевих споживчих витрат домашніх господарств за цілями у 2017–2018 рр.*

Вид витрат	2017		2018	
	млн грн	%	млн грн	%
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	1961,1	100,0	2431,0	100,0
Продукти харчування та безалкогольні напої	824,3	42,0	994,4	40,9
Алкогільні напої, тютюнові вироби та наркотики	149,5	7,6	180,2	7,4
Одяг і взуття	97,1	5,0	119,3	4,9
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	213,9	10,9	281,2	11,6
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	77,9	4,0	94,9	3,9
Охорона здоров'я	109,1	5,6	135,5	5,6
Транспорт	211	10,8	257,3	10,6
Зв'язок	54,7	2,8	59,8	2,5
Відпочинок і культура	67,2	3,4	94,0	3,9
Освіта	20,8	1,1	25,5	1,0
Ресторани та готелі	55,3	2,8	78,8	3,2
Різні товари та послуги	80,1	4,1	110,1	4,5

*Складено на основі [15].

вання, придбання одягу і взуття, предметів домашнього вжитку, транспорт і зв'язок. Натомість, внаслідок підвищення комунальних тарифів зросли витрати на оплату житла та води, електроенергії, газу та інших видів палива. Цікавим є той факт, що українці більше почали витратити на ресторани, готелі, відпочинок і культуру. Поряд з цим вважаємо абсолютно негативним проявом сучасних споживчих пріоритетів населення зниження частки витрат на освіту.

За попередніми даними Держстату [15], у 2019 р. спостерігалось зростання доходів та витрат населення. Так, у III кварталі 2019 р. загальні доходи населення України зросли на 17,5%, порівняно з аналогічним періодом минулого року (рис. 1).

В результаті зростання доходів збільшилися споживчі витрати українців майже на 20%. Така тенденція значною мірою спричинена зміцненням національної валюти.

Необхідно звернути увагу на те, що значна частина витрат українських споживачів спрямована на покупку імпортованих товарів. Аналіз статистичних даних (сформованих на основі даних підприємств, основним видом економічної діяльності яких є роздобрі-

на торгівля) свідчить, що частка продажу споживчих товарів, вироблених в Україні, через торгову мережу підприємств у 2013–2018 рр. коливалася в межах 52–58%. Як видно з рис. 2, за досліджуваний період мінімальне значення цього показника було у 2017 р. – 52,3%, а максимальне – у 2015 р. – 58,1%. За результатами 2018 р. питома вага спожитих вітчизняних товарів у загальному обсязі зросла на 0,9 пункти, порівняно з попереднім роком, і становила 53,2%.

Зауважимо, що частка споживання вітчизняних продовольчих товарів має чітко виражену тенденцію до скорочення. Так, у 2014 р. українці купували 85,6% продовольчих товарів власного виробництва. Проте вже у 2018 р. цей показник зменшився на 4,2% і становив 81,4%. Це свідчить про втрату конкурентоспроможності вітчизняних виробників на внутрішньому ринку та експансію імпортової продукції.

На імпортозалежність української економіки вказує і зовнішньоторговельний баланс. Аналіз показників зовнішньої торгівлі свідчить, що протягом 2017–2018 рр. експорт і імпорт зростали (рис. 3). До того ж, імпорт зростав швидшими темпами, ніж

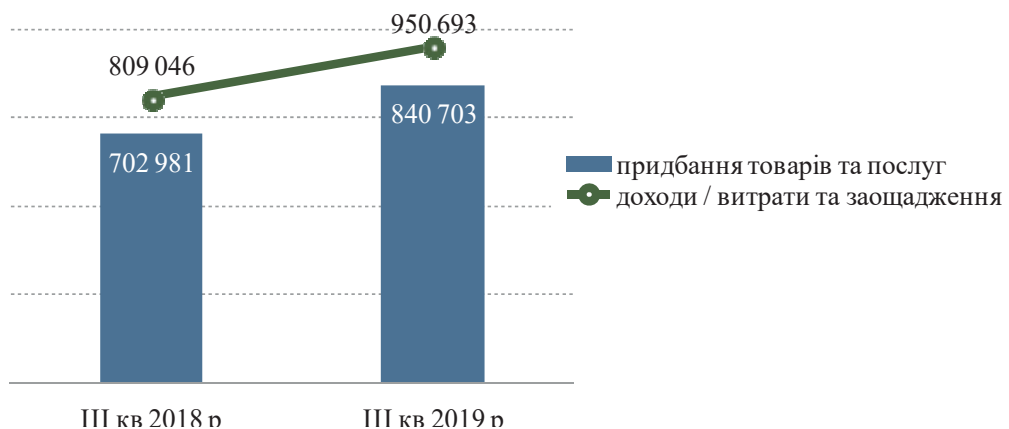

Рис. 1. Частка витрат населення на придбання товарів і послуг у сумі загальних витрат (доходів) за III квартал 2018 та 2019 рр., млн грн.*

*Побудовано на основі [15].

Рис. 2. Динаміка частки продажу споживчих товарів, вироблених в Україні, через торгову мережу підприємств у 2013–2018 рр., %*

*Побудовано на основі [15].

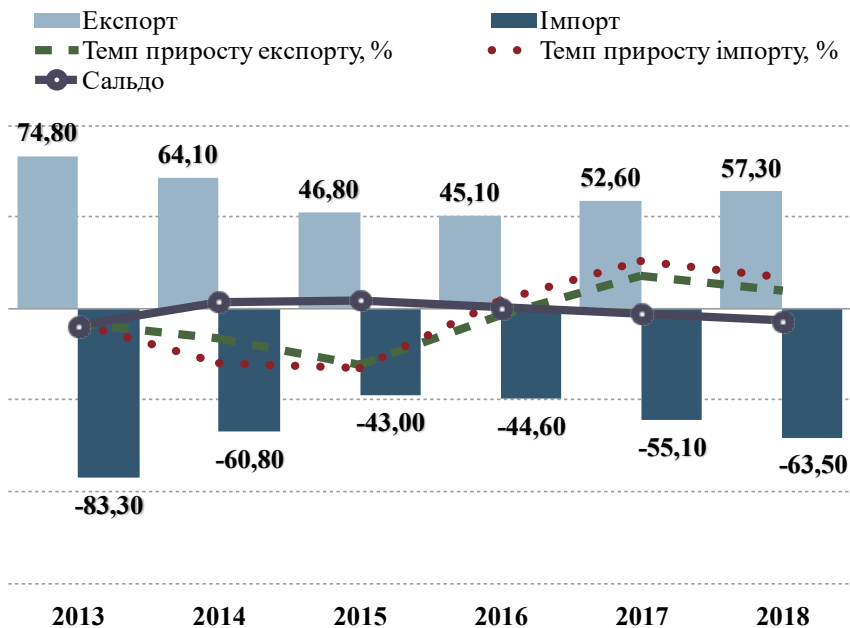

Рис. 3. Динаміка зовнішньоторговельного балансу України у 2013–2018 рр., млрд дол.*

*Побудовано на основі [15].

експорт, внаслідок чого у 2017–2018 рр. сформувався негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу.

За статистичними даними, у 2019 р. тенденції у зовнішній торгівлі залишились незмінними. За січень–листопад 2019 р. експорт товарів становив 45,9 млрд дол., або 106,3%, порівняно із аналогічним періодом 2018 р., імпорт – 55,3 млрд дол., або 106,2% (табл. 3). Негативне сальдо становило 9,4 млн дол. (за січень–листопад 2018 р. також негативне – 8,9 млрд дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту, як і за січень–листопад 2018 р., становив 0,83 [15].

Звернемо увагу, що активний торговельний баланс в Україні формувався не

через зростання конкурентоспроможності економіки, зменшення її енергомісткості, розвитку наукомістких галузей, а внаслідок зниження купівельної спроможності населення та, відповідно, попиту на імпорт споживчих товарів.

У табл. 3 наведено категорії товарів, обсяги імпорту яких за 11 місяців 2019 р. зростали найвищими темпами при одночасному зниженні експорту відносно попереднього періоду. Як бачимо, в основному – це готова продукція, тобто товари з високою часткою доданої вартості. Значна питома вага в імпорті саме високотехнологічних товарів, зокрема: електричних машин – 10,9% та наземного транспорту – 9,6%.

Таблиця 3

Категорії товарів із найвищими темпами зростання імпорту за січень–листопад 2019 р.*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	млн дол. США	у % до січня–листоп. 2018	у % до загально-го обсягу	млн дол. США	у % до січня–листоп. 2018	у % до загально-го обсягу
Усього	45963,3	106,3	100,0	55337,0	106,2	100,0
зокрема						
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	418,0	95,4	0,9	145,7	153,5	0,3
07 овочі	170,0	84,3	0,4	180,9	199,7	0,3
16 продукти з м'яса, риби	19,9	99,9	0,0	110,1	126,7	0,2
19 готові продукти із зерна	247,7	99,6	0,5	178,1	129,4	0,3
42 вироби зі шкіри	43,7	93,3	0,1	111,4	114,4	0,2
60 трикотажні полотна	5,3	57,0	0,0	180,1	172,3	0,3
61 одяг та додаткові речі до одягу, трикотажні	114,0	91,0	0,2	360,4	150,7	0,7
62 одяг та додаткові речі до одягу, текстильні	360,2	97,2	0,8	340,8	149,7	0,6
64 взуття	162,8	90,1	0,4	400,5	128,7	0,7
73 вироби з чорних металів	948,8	92,7	2,1	1011,0	114,0	1,8
74 мідь і вироби з неї	72,9	55,0	0,2	114,4	120,3	0,2
85 електричні машини	2589,4	95,8	5,6	6042,9	121,7	10,9
87 засоби наземного транспорту, крім залізничного	116,5	90,9	0,3	5293,0	138,1	9,6

*Складено на основі [15].

Окрім того, до цієї групи товарів належить продукція легкої (одяг, взуття, трикотаж) та харчової промисловості (молоко та молокопродукти, овочі, продукти з м'яса та риби, готові продукти із зерна). Така ситуація вказує на загрозований стан внутрішнього виробництва таких товарів і необхідність державної підтримки національного виробника, передусім, у сферах харчової та легкої промисловості, з огляду на наявний потенціал і можливості їх розвитку в Україні. Про останнє свідчить, для прикладу, той факт, що в Україні шиють одяг для провідних світових брендів: Asos, Adidas, Benetton, C&A, Esprit, Hugo Boss, Inditex/Zara, Marks & Spencer, Next, s.Oliver, Saint James, Topshop, Triumph, Tommy Hilfiger/PVH, Walbusch тощо. За даними міжнародної організації Clean Clothes Campaign, яка займається захистом прав працівників, залучених до світової індустрії пошиття одягу та взуття, частка замовлень, які світові фешн-бренди розміщують на українських підприємствах, зростає. До того, ж експортується 80–90% усієї виробленої на фабриках продукції [16].

Згідно з даними за 2017 та 2018 рр., основним товаром, що Україна експортує, є продукція АПК та харчової промисловості, а імпортує – мінеральні продукти (серед яких основна частка – нафтопродукти) та продукцію машинобудування (рис. 4).

Частка високотехнологічної продукції в експорті низька. Натомість український експорт спрямований на вивіз сировини, ресурсів і напівфабрикатів з країни. Так, сировинний експорт становив у структурі експорту : у 2005 р. – 75,7%, 2010 р. – 63,9%, 2015 р. – 75,1%, 2016 р. – 74,6%, 2017 р. – 66,9%, 2018 р. – 72,3% [17].

Отже, складається ситуація, коли українські виробники втрачають свою конкурентоспроможність на внутрішньому споживчому ринку, програючи імпорту, а

на зовнішньому – займають хиткі позиції, оскільки реалізують на експорт переважно агропродукти й іншу сировину з низькою доданою вартістю, а не готову продукцію, і тому залежать від цінових коливань на ресурсних ринках.

Як результат, динаміка торговельного балансу покращується після девальвації гривні, коли зменшується платоспроможний попит на імпортні товари. І, навпаки, у разі поживлення економіки, зміцнення національної валюти, імпорту одразу починає випереджати експорт [18]. За таких умов стійкість національної валюти сприяє експансії імпорту та несе загрози для національного виробника. Це стримує зростання української економіки та створює загрози економічній безпеці.

Теоретичні та емпіричні дослідження свідчать, що зростання економіки значним чином залежить від розвитку власного внутрішнього ринку, оскільки саме він є платформою для виходу національної продукції на світовий ринок. Отже, для створення базису сталого розвитку першочерговим завданням є покращення інвестиційного клімату в державі, сприяння розвитку і модернізації виробництва та підтримка інновацій, що цілком відповідає визначеним стратегічним цілям розвитку України.

Акцентуємо увагу, що з метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави, для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина визначено основні цілі сталого розвитку України до 2030 року, серед яких: подолання бідності; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній

Рис. 4. Товарна структура експорту та імпорту у 2017–2018 рр., %*

*Побудовано на основі [15].

і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям тощо [19].

Досягненню зазначених цілей має сприяти виважена економічна політика уряду, спрямована на імпортозаміщення, розвиток та модернізацію власного виробництва; перехід від сировинного експорту до поглибленого перероблювання, а також на створення нових, інноваційних товарів і послуг з якісно кращими властивостями. Для успішного впровадження політики ім-

портозаміщення необхідно здійснити низку інституційних перетворень. Цілком погоджуємося з твердженням Б. Данилишина: “Для того, щоб українські підприємства могли стати проміжними, а в ідеальних випадках і кінцевими ступенями в глобальних ланцюжках доданої вартості, необхідні політична стабільність, неухильне верховенство права, створення якісної логістичної інфраструктури та ефективне тарифномитне регулювання” [17].

Крім того, практика розвинених країн показує, що у разі загрози для внутрішньо-

го виробника, уряд спрямовує зусилля на ускладнення доступу імпортерів з інших держав на національні ринки і вимагає усунути торговельні бар'єри для надходження власних товарів на іноземні. Дієвим і потужним засобом впливу при цьому є саме фіскальне регулювання.

Падіння темпів росту світової економіки на сучасному етапі спонукає країни до впровадження політики протекціонізму. Як підтверджують дослідження Global Trade Alert, економічно розвинуті країни та країни з високими темпами розвитку економіки активно захищають національних виробників. Зокрема, у 2018 р. країни світу найінтенсивніше застосовували такі протекціоністські заходи, як субсидії для підтримки споживача/виробника, заходи стимулювання експорту і тарифні бар'єри [1].

Стосовно України, то її партнерство з ЄС у зовнішній торгівлі через створення Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) та членство в СОТ окреслюють відповідні можливості й особливості застосування фіскального інструментарію для реалізації політики імпортозаміщення, нарощення експорту та відновлення внутрішнього виробництва.

Оскільки податки є не лише потужним джерелом мобілізації державних фінансових ресурсів, а й важливим регулятором процесів виробництва та споживання, вони опосередковано чи безпосередньо впливають на міжнародну торгівлю. Якщо внутрішні податки чинять непрямий вплив шляхом зміни цін на фактори виробництва, то прямий вплив мають податки, що справляються при перетині товарами митного кордону. При цьому до ефективних інструментів податкового стимулювання розвитку імпортозамінних виробництв відносять преференції в оподаткуванні прибутку, що реінвестується в модернізацію основних фондів, та інвестиційні податкові кредити.

Водночас роль тарифного регулювання для України зменшується через лібералізацію міжнародної торгівлі. Зокрема, в умовах зони вільної торгівлі ЄС має скасувати понад 99% мит, а Україна – понад 98%.

Система регулювання ПВЗВТ передбачає, окрім мит, також застосування тарифних квот та вхідної ціни. Тарифні квоти дозволяють ввезти в ЄС визначений обсяг товарів без сплати мита, а понад квоту – зі сплатою мита за стандартними ставками. ЄС в рамках ПВЗВТ застосовує тарифні квоти на 36 груп товарів сільськогосподарства та харчової промисловості. Україна ввела тарифні квоти на три групи товарів: м'ясо свинини, м'ясо та напівфабрикати з птиці, цукор. Вхідна ціна з боку ЄС застосовується для фруктів, овочів, натуральних соків та вина. Такий інструмент передбачає загальну та додаткову ставки мита. Розмір останньої залежить від того, наскільки ціна товару, що експортується, є нижчою від ціни внутрішнього ринку.

Хоча тарифні квоти виступають дієвим інструментом захисту від надмірного імпорту, проте, для висококонкурентних товарів, які мають попит, вони не створюють суттєвих бар'єрів. Доказом цього слугує той факт, що обсяги експорту з України до ЄС більшості товарів, на які поширюється дія тарифних квот, з року в рік зростають.

Слід визнати, що характерним для глобалізації на сучасному етапі є "...регуляторна кооперація та зближення національних економік, стиснення простору маневру щодо застосування певних інструментів державного регулювання в межах національної економічної політики" [20]. Тобто за сучасних умов відкрите застосування засобів протекціоністської політики держави є проблематичним. Зокрема, з дати набуття повноправного членства в СОТ Україна взяла на себе зобов'язання щодо ненадання всіх можливих експортних субсидій та субсидій,

що обумовлені як єдина умова або одна з умов використання вітчизняних товарів у перевагу над імпортованими [21].

Відповідно угодою про субсидії та компенсаційні заходи, окрім заборонених, передбачено також субсидії, що дають підстави для вжиття заходів, якщо вони:

- завдають шкоди вітчизняній галузі іншої країни-члена СОТ;
- зводять нанівець або послаблюють переваги, які прямо чи опосередковано отримували інші країни-члени СОТ;
- завдають шкоди інтересам іншої країни-члена СОТ.

При цьому дозволеними є субсидії, якщо вони:

- не є адресними, тобто надаються всім фірмам галузі чи підгалузі;
- відповідають одному з таких трьох видів допомоги:

- 1) допомога у науково-дослідній діяльності, якщо вона становить не більше 75% від вартості промислових дослідів або 50% від вартості розробок на доконкурентній стадії;
- 2) допомога, що надається в межах наявної загальної програми розвитку неблагополучних регіонів, якщо ВВП на душу населення регіону не перевищує 85%, а/або рівень безробіття регіону становить принаймні 110% від середнього показника по цій країні чи території;
- 3) допомога, спрямована на прискорення адаптації відповідних потужностей до нових вимог охорони навколишнього середовища, якщо така допомога одноразова, не перевищує 20% від затрат на адаптацію, не покриває витрат на заміну й експлуатацію устаткування, надається всім фірмам.

Щодо протекції внутрішнього ринку, то після вступу України до СОТ єдиним ефективним механізмом захисту українського

виробника від недобросовісного імпорту є антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні захисні заходи, оскільки країни-члени СОТ жорстко обмежені законодавством у використанні таких інструментів. При цьому проблема застосування особливих видів мита в Україні залишається надзвичайно актуальною та потребує вирішення шляхом удосконалення законодавства і забезпечення ефективного функціонування такого механізму на практиці.

Відтак найбільш дієвими фіскальними інструментами підтримки українського виробника на сучасному етапі економічного розвитку держави вважаємо наступні:

- податкові пільги та преференції для інвестицій у виробництво високотехнологічної продукції і розвиток інновацій; реінвестицій у модернізацію основних фондів;
- державна фінансова підтримка наукових досліджень і розробок, адаптації існуючого обладнання до нових вимог в галузі захисту навколишнього середовища;
- засоби торговельного захисту від недобросовісного імпорту (антидемпінгові, компенсаційні, спеціальні мита).

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що структура споживчих витрат українських домогосподарств характерна для країн з низьким рівнем доходів населення, коли лівова частка витрат припадає на харчові продукти та оплату комунальних послуг. При цьому останні мають тенденцію до зростання на тлі зниження частки витрат на освіту.

На внутрішньому споживчому ринку майже половину складають товари іноземного виробництва. До того ж, збільшення доходів громадян підвищує попит саме на імпортні товари, тобто вітчизняна продукція не задовольняє українського споживача, а національний виробник має низьку кон-

курентоспроможність. Експансія імпорту особливо відчутна на ринку непродовольчих товарів, хоча останнім часом спостерігається витіснення і вітчизняних продуктів харчування імпортованими аналогами. Разом з тим, експортний потенціал українських виробників не розвивається, зокрема через відсутність дієвих механізмів його стимулювання та підтримки з боку держави.

Стратегічним партнером для України сьогодні виступає ЄС, оскільки понад 40% у структурі зовнішньої торгівлі українськими товарами належить країнам Євросоюзу. Значною загрозою для національного виробника стало створення Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі України з ЄС, оскільки це спричинило більшу відкритість внутрішнього споживчого ринку для імпортованих товарів. Водночас зниження європейських митних тарифів надає можливості також і для розвитку українського експорту. Хоча, необхідно визнати, що вагомими перешкодами для експортерів на шляху виходу на європейські ринки є технічні бар'єри та державне субсидування національних виробників урядами окремих європейських країн. Таким чином, використання реальних переваг від вільної торгівлі з ЄС вимагає активних дій як від експортерів, так і від уряду.

В таких умовах Україні доцільно віддати перевагу політиці імпортозаміщення й ефективно використати весь, дозволений СОТ та передбачений угодами з ЄС, інструментарій для створення сприятливих умов розвитку конкурентного виробництва з акцентом на інноваційну складову. Особливої уваги потребують фіскальні важелі активізації підприємницької активності у вигляді прямої фінансової підтримки та податкових пільг і преференцій. Розвиток інновацій, новітніх технологій, модернізація виробничих потужностей та стимулювання виробництва високотехнологічної продукції

здатні вивести країну на стабільні позиції у рейтингах міжнародної конкурентності та запобігти експансії споживчого ринку імпортованими товарами.

В подальших наукових дослідженнях планується з'ясування особливостей вибору дієвих фіскальних інструментів реалізації політики імпортозаміщення та відновлення внутрішнього виробництва у розвинутих країнах світу, а також можливості їх імплементації у вітчизняну практику фіскального регулювання споживчого ринку.

Список використаних джерел

1. Evenett S.J., Fritz J. *Going it alone? Trade policy after three years of populism. The 25th Global Trade Alert Report. 2019. London : CEPR Press. URL : <https://www.globaltradealert.org/reports>.*
2. Dawar K. *Regulating under the radar: EU official export credit support. VOX CEPR Policy Portal. 31.01.2020. URL : <https://voxeu.org/article/eu-official-export-credit-support-0>.*
3. Baldwin R., Evenett S. J. *The collapse of global trade, murky protectionism and the crisis: Recommendations for the G20. London : Centre for Economic Policy Research, 2011. P. 1–9. URL : https://ycsg.yale.edu/sites/default/files/files/Murky_Protectionism.pdf.*
4. Clift B., Woll C. *Economic patriotism: reinventing control over open markets. Journal of European Public Policy. 2012. Vol. 19(3). URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501763.2011.638117>.*
5. Durusoy S., Sica E., and Beyhan Z. *Economic crisis and protectionism policies: the case of the EU countries. International Journal of Humanities and Social Science. 2015. Vol. 5, No. 6 (1) P. 57–68. URL : http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_5_No_6_1_June_2015/7.pdf.*
6. Іщук С., Созанський Л. *Оцінка імпортозалежності економіки України (за сегментами споживання продукції переробної промисловості) : науково-аналітична доповідь. НАН України. ДУ "Інститут регіональних досліджень іме-*

ні М.І. Долішнього Національної академії наук України". Львів, 2018. 42 с.

7. Лупак Р. Інтегральне оцінювання імпортозалежності та економічної безпеки регіонів України. Вісн. Львів. ун-ту. Серія : Міжнародні відносини. 2018. Вип. 44. С. 306–318. URL : nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2018_44_28.

8. Пугачевська К. С. Імпортозалежність внутрішнього ринку України. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2016. № 5. С. 27–39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_5_5.

9. Структурні зміни у світовій торгівлі як чинник розвитку внутрішнього ринку України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т. О. Осташко ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". Київ, 2019. 350 с. URL : <http://ief.org.ua/docs/mg/310.pdf>.

10. Соколик М. П. Диспропорції у розвитку споживчого ринку України. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2012_3_6.

11. Лошенко І. Р. Концептуальні підходи до становлення і розвитку споживчого ринку України. Формування ринкових відносин в Україні. 2007. № 11. С. 101–106.

12. Лігоненко Л. О. Теоретико-методологічні засади управління споживчого ринку. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 6. С. 103–112.

13. Зверева О. Споживчий ринок: поняття та учасники. Держава і право. Вип. 47. С. 338–343. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33966/06-Zv%D0%B5r%D0%B5va.pdf?sequence=1>.

14. Про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2015 році : Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ : НІСД, 2015. 679 с. URL : <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini>.

15. Економічна статистика. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua>.

16. COUNTRY PROFILE UKRAINE. Clean Clothes Campaign. URL : <https://cleanclothes.org/>

file-repository/livingwage-europe-country-profiles-ukraine/view.

17. Данилишин Б. Як перейти від сировинного експорту до технологічного. Укрінформ. 05.09.2019. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2773823-ak-perejti-vid-sirovinnogo-eksportu-do-tehnologijnogo.html>.

18. Анатомія хронічної девальвації гривні. Ціна держави. 26.07.2016. URL : <http://old.cost.ua/news/446-imports-penetration-infographics>.

19. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента від 30.09.2019 р. № 722/2019 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>.

20. Жилінська О., Мельничук О., Антонюк Л. та ін. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. 2-е вид. Львів : Кальварія, 2017. 164 с. URL : <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>.

21. Угода про субсидії та компенсаційні заходи від 15.04.1994 р. № 981_015 / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015.

References

1. Evenett, S.J., Fritz, J. (2019). Going it alone? Trade policy after three years of populism. The 25th Global Trade Alert Report. London: CEPR Press. Available at: <https://www.globaltradealert.org/reports>.

2. Dawar, K. (2020). Regulating under the radar: EU official export credit support. VOX CEPR Policy Portal. Available at: <https://voxeu.org/article/eu-official-export-credit-support-0>.

3. Baldwin, R., Evenett, S. J. (2011). The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20. London: Centre for Economic Policy Research, 1–9. Available at: https://ycsq.yale.edu/sites/default/files/files/Murky_Protectionism.pdf.

4. Clift, B., Woll, C. (2012). Economic patriotism: reinventing control over open markets. Journal of European Public Policy, 19(3). Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501763.2011.638117>.

5. Durusoy, S., Sica, E., and Beyhan, Z. (2015). *Economic crisis and protectionism policies: the case of the EU countries*. *International Journal of Humanities and Social Science*, 6 (1), 57–68. (Vol. 5). Available at: http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_5_No_6_1_June_2015/7.pdf.
6. Ishchuk, S., Sozanskyi, L. (2018). *Otsinka importozalezhnosti ekonomiky Ukrainy (za sehmentamy spozhyvannia produktii pererobnoi promyslovosti) [Estimation of import dependence of the Ukrainian economy (by segments of consumption of processing industry products)]*. NAN Ukrainy. DU "Instytut rehion-alnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy". Lviv [in Ukrainian].
7. Lupak, R. (2018). *Intehralne otsiniuvannia importozalezhnosti ta ekonomichnoi bezpeky rehioniv Ukrainy [Integral assessment of import dependence and economic security of Ukrainian regions]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Mizhnarodni vidnosyny – Bulletin of the Lviv University. International Relation*, 44, 306–318. Available at: nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2018_44_28.
8. Puhachevska, K. S. (2016). *Importozalezhnist vnutrishnoho rynku Ukrainy [Import dependence of the domestic market of Ukraine]*. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 5, 27–39. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uzt_2016_5_5.
9. Ostashko, T. O. (Ed.) (2019). *Strukturni zminy u svitovii torhivli yak chynnyk rozvytku vnutrishnoho rynku Ukrainy [Structural changes in world trade as a factor of development of the internal market of Ukraine]*. NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy". Kyiv. Available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/310.pdf>.
10. Sokolyk, M. P. (2012). *Dysproportsii u rozvytku spozhyvchoho rynku Ukrainy [Disparities in the development of the Ukrainian consumer market]*. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ-prog_2012_3_6.
11. Losheniuk, I. R. (2007). *Kontseptualni pidkhody do stanovlennia i rozvytku spozhyvchoho rynku Ukrainy [Conceptual approaches to the formation and development of the Ukrainian consumer market]*. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of Market Relations in Ukraine*, 11, 101–106 [in Ukrainian].
12. Lihonenko, L. O. (2006). *Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnia spozhyvchoho rynku [Theoretical and methodological principles of consumer market management]*. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 6, 103–112 [in Ukrainian].
13. Zvierieva, O. (2010). *Spozhyvchyi rynek: poniattia ta uchasyky [Consumer market: concepts and participants]*. *Derzhava i pravo – State and Law*, 47, 338–343. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33966/06-Zv%D0%B5r%D0%B5va.pdf?sequence=1>.
14. *Pro vnutrishnie i zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi: Analitychna dopovid do shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the Internal and External Situation of Ukraine in 2015. Analytical Report on the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine]*. Kyiv: NISD. Available at: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini>.
15. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]*. *Ekonomichna statystyka – Economic Statistics*. Available at: <http://ukrstat.gov.ua>.
16. *Clean Clothes Campaign. COUNTRY PROFILE UKRAINE*. Available at: <https://clean-clothes.org/file-repository/livingwage-europe-country-profiles-ukraine/view>.
17. Danylyshyn, B. (2019). *Yak pereity vid syrovynnoho eksportu do tekhnolohichnoho [How to move from commodity exports to technological ones]*. *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2773823-ak-perejti-vid-sirovinnogo-eksportu-do-tehnologicnogo.html>.
18. *Anatomiia khronichnoi devalvatsii hryvni. Tsina derzhavy [Anatomy of chronic hryvnia devaluation. Price of the state]*. Available at: <http://old.cost.ua/news/446-imports-penetration-infographics>.

19. *Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku. Ukaz Prezidenta vid 30.09.2019 r. № 722/2019 [On the sustainable development goals of Ukraine until 2030].* (2019, September, 30). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>.

20. Zhylinska, O., Melnychuk, O., Antoniuk, L. (2017). *Ukraina 2030. Doktryna zbalansovanoho rozvytku [Ukraine 2030. The doctrine of balanced development]*. (2nd. ed.). Lviv: Kalvariia. Available at: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>.

21. *Uhoda pro subsydii ta kompensatsiini zak-hody vid 15.04.1994r. № 981_015 [Agreement on subsidies and compensation measures].* (1994, April, 15). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015.

Стаття надійшла до редакції 4.11.2019.